

DÓZSA GÁBOR ZOLTÁN

dzsizdzsoz@gmail.com

doktorjelölt (ELTE-BTK Történelemtudományi Doktori Iskola)

A magyar ágostonrendi provincia felbomlása

The dissolution of the Hungarian province of Augustinian Order



ABSTRACT

The study reviews the last period of the history of the Hungarian province of the Augustinian friars in the three decades between 1526–1556, during which the province disappeared. So far, the historical research has focused on the medieval history of the province, while nowadays the early-modern church history and the history of monastic institutions have been renewed. With the help of comparative regional and international scientific studies, we can get a more nuanced picture of the functioning of the church institutions of that era. The life of the Hungarian Augustinians and their relatively quick disappearance can be more precisely reconstructed with the help of the minutes of the registries of prior generals and some additional sources.

KEYWORDS

Augustinian Order, Hungarian province, Hungarian Augustinians, church history

DOI 10.14232/belv.2024.2.5

<https://doi.org/10.14232/belv.2024.2.5>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Dózsa Gábor Zoltán (2024): A magyar ágostonrendi provincia felbomlása. *Belvedere Meridionale* vol. 36. no. 2. pp 5–26.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)
www.belvedere-meridionale.hu

Az elmúlt évek egyháztörténeti kutatásaiban – nem utolsó sorban a reformáció, valamint a kora-újkor történetének új forrásokon alapuló és megújult szemlélettel történő feldolgozásainak köszönhetően – megélénkült az egyházi intézmények, így a szerzetesrendek 16. század első felében végbement nagyarányú pusztulásának a folyamat egészét feltáró vizsgálata, árnyalva a hagyományosan összeomlásként ábrázolt sommás képet.¹ E folyamat leírásához egy-egy szerzetesrendnél az elérhető okleveles anyag mellett elengedhetetlen a rendi központi és tartományi igazgatás dokumentumainak elemzése, melyeket a két jelentősebb koldulórend, a ferencesek és domonkosok vonatkozásában épp napjainkra tárja fel és teszi közzé a kutatás.² E vizsgálatokhoz kapcsolódva tekintjük át a középkor végéig a Magyar Királyságban ugyancsak önálló provinciával rendelkező szerzetesrend, az ágostonos remeték 16. századi végnapjait, mivel ennek tudományos feldolgozása mindeztidáig elmaradt.

Az ágostonos remeték rendje az egy évszázaddal korábban megtelepülő és néhány évtized alatt több tucat renddel önálló provinciát alkotó ferences és domonkos rendhez képest több fázisban és kisebb léptékekkel fejlődött. A rend Magyarországon vilhelmita előzményekkel rendelkezett, Esztergomban levő, központi házuk pedig korán jelentőssé vált. Tartományuk a szomszédos bajor provincia keleti szomszédjaként korai rendtartománynak számított. Kolostorai számában mégis csak a 14. században történt akkora növekedés, hogy azok megközelítették a domonkosokét, hiszen a 14. század végére a domonkosok 32, az ágostonosok 28 renddel működtek, a ferences provincia ugyanakkor már kétszer annyit mondhatott magáénak. A két nagyobb rend azonban központi házaiban már ekkor is népesebb volt, és láthatóan a 15. század első felének hanyatlási periódusai közepette sem csökkent jelentős mértékben a kolostorok, valamint a hivatások, ezzel pedig a rendtartomány tagjainak száma. Az ágostonosok magyar provinciája számos alapítási kísérlete kudarcot vallott vagy rövid életű volt, miközben a ferencesek – még a rendtartomány és az obszerváns vikária vetélkedése ellenére is – folyamatos, illetve robbanásszerű növekedést mutattak, sok hivatást vonzottak, még ha egy kisebb település ferences kolostorában természetesen kisebb létszámú barát élt, mint a központi házakban. A középkor végére pedig a két rend a környező rendtartományokénál is több kolostorral igen népes rendtartományt igazgatott. A két ferences rendi ág Mohács előtt mintegy 110 kolostorban hozzávetőlegesen 2200 rendtaggal működött, a domonkos provincia pedig 38 kolostort mondhatott magáénak 6-800 szerzetessel. Mint látni fogjuk e létszámok négyszeres, illetve tízszeres mértékben

¹ HERVAY 1984., SIPTÁR 2017.

² A domonkos rend központi levéltárának rendfőnöki regisztrumai hasonló jelentőséggel bírnak, mint az ágostonos remeterendnél, kutatásuk és publikálásuk folyamatban van. Az 1474-től szinte teljesen fennmaradt jegyzőkönyvek éppen a 16. századra vonatkozóan leggazdagabb magyar adatokban, de néhány kolostor életére vonatkozó dokumentum is fontos támpontot ad WYSOKINSKY 2007., SIPTÁR 2017b. Sajnos a ferences rend konventuális és obszerváns ága központi és provinciái igazgatásának rendfőnöki jegyzőkönyvei egy-két kivétellel elpusztultak, viszont egyetemes rendi mértékkel is kiemelkedő a magyar obszerváns rendi ág, majd provincia hivatali írásbeliségének keresztnetszetét adó formuláskönyvek gazdag dokumentumegyüttese, melyeket nemrég Molnár Antal publikált. Vö MOLNÁR 2022a.

haladják meg az ágostonosokét. A képet tovább árnyalja, hogy az ugyancsak remeterendi lelkiséget képviselő magyar alapítású pálos rendtartomány 85 kolostorában is közel 1000 szerzetes élt.³

E magas létszámok is hozzásegítették a többi koldulórendi provinciát, hogy a 16. század 30-as 40-es éveire, az új hivatások csökkenésével dacolva, mérsékelni tudta a pusztulás intenzitását. A középkorban közel félszáz rendházat létrehozó magyar rendtartomány, hasonlóan a domonkos provinciához, a század derekára megszűnt létezni, azaz a rend központi adminisztrációjából eltűnt. Ezzel szemben a magyarországi ferences rend 1523-ban átszervezett két tartománya - bár nagyarányú veszteségeket szenvedett - de néhány kolostorral és pár tucat szerzetessel át tudta vészelni a viharos évtizedeket, fenn tudta tartani működését, hasonlóan a néhány házzal a 16. század végén is működő pálos rendhez.

Adminisztratív értelemben nem beszélhetünk egyik rend esetében sem a provinciák deklarált megszűnéséről, hiszen az egyes rendek központi igazgatása maga is átmenetinek tartotta a nehézségeket és egy jövőbeni megújulás lehetőségében reménykedett. A felbomlás összetevőit a következőkben érhetjük tetten:

- valamennyi szerzetesház megszűnése, ingó és ingatlan javaik szekularizációja,
- a provinciában élő szerzetesek számának folyamatos csökkenése,
- a provincia képviselőinek megszűnése a rendi adminisztrációban.

A magyarországi ágostonrend Mohács utáni évtizedeinek kutatásához – mivel a többi szerzetesközösség tartományi kancelláriájának forrásaihoz hasonlóan a magyar ágostonosoké is nagyrészt elpusztult, csekély részben szétszóródott és a korszakból szinte semmit sem őrzött meg – nélkülözhetetlen forrást jelentenek a rend központi hivatalainak fennmaradt és ma a római központi hivatal levéltárában őrzött dokumentumai. A legtöbb adatot az általános rendfőnökök hivatalos levelezését rögzítő regisztrumkötetek, valamint néhány kisebb dokumentumgyűjtemény őrizte meg egyes, mára eredetiben elveszett dokumentumok pedig egy 18. században keletkezett vegyes tartalmú másolatgyűjteményben maradtak ránk. Ezek adatait egészíti ki néhány, a rendtartomány belső életére vonatkozó irat.

RENDAHÁZAK ÉS SZERZETESEK – A VÁLTOZÁS ÉS CSÖKKENÉS DIMENZIÓI

A 13. század utolsó harmadában létrejött magyar provincia házairól két kolostorjegyzékkel rendelkezünk, de egyik sem a rendtartomány saját összeállítása. Az ágostonos rendházak mindkét jegyzéke tartalma alapján közel egykorú, az 1540-es években keletkezett, ennek ellenére szerkezetükben, felépítésükben eltérések vannak. Mindkettő 17. századi másolat és a rend igazgatási dokumentumához illesztett mellékletként maradt fenn. Az első katalógus egy 15. századi egyetemes káptalani határozatot megőrző másolati kötet része, kiadói szerint a bajor provinciában, feltehetően Brno kolostorában használták.⁴ A másik jegyzék, mely megnevezése szerint az ágostonosok jeles 16. századi rendfőnöke, a tudós, egyházpolitikus Geronimo

³ A létszámokra összefoglalóan lásd F. Romhányi 2018. 15–20. A szerző itt nem vett figyelembe egy alább részletesen ismertetésre kerülő fontos ágostonrendi forrást, így a magyar provincia esetében magasabb értékekkel számolt.

⁴ Braga. Bibliotheca Pública / Bibliotheca General de la Universidad de Minho. Res 777 – V. Fol. 1-11. Kiadása: DO ROSARIO, A. – ALONSO, C. (eds.) (1979): *Actas ineditas de diez Capítulos Generales 1419-1460*. In AA 42. 123. A magyar rendtartomány jegyzéke: 31–32.

Seripando bíboros idején készült, a rend központi igazgatása egyik segédkönyvének második része, mintegy segédlete a rendi kollekták számadáskönyvének.⁵ Jelentőségük számunkra főleg abban áll, hogy bizonyos rendházak létezését fennmaradt egyéb források hiányában ezekből kiindulva kutathatjuk, valamint a második jegyzék a kolostorok középszintű igazgatási egységei, *districtusai* felosztását is megőrizte az utókornak. Fontos megjegyeznünk, hogy hasonlóan a ferences, illetve a domonkos rend hasonló katalógusaihoz retrospektív, a teljes rend központi adminisztrációjának valamennyi létező provincia kolostorait számba vevő jegyzékek, tehát nem egy konkrét időpontban rögzített pillanatfelvételek a létező kolostorokról. Ezért helytelen a magyarországi rendtörténeti kutatás gyakorlata, hogy ezekből automatikusan azt a következtetést vonja le, mintha valamennyi létezett volna a jegyzék keletkezésének időpontjában. Egyes magyarországi kolostoralapítások, rövidebb életű vagy korábban elhalt konventek kimaradtak belőlük, noha okleveles adatok bizonyítják létezésüket.

1. Ágostonos remeterendi kolostorok a bragai kolostorjegyzékben

kolostor megnevezése	település mai neve/vármegye
<i>Conventus Strigoniensis, generalis</i>	Esztergom
<i>Conventus Vischegrat</i>	Visegrád
<i>Conventus Wacia</i>	Vác
<i>Conventus Buda</i>	Buda
<i>Conventus Lorif</i>	Lórév
<i>Conventus Alba Regalis</i>	Székesfehérvár
<i>Conventus Hannta</i>	Hánta
<i>Conventus Gorment</i>	Körmend
<i>Conventus Pelischga</i>	Pölöske
<i>Conventus Comar</i>	Zalakomár
<i>Conventus Zacau</i>	Zákány
<i>Conventus Grision</i>	Kőrös
<i>Conventus Peckor</i>	Pekerszerdahely
<i>Conventus Welike</i>	Velike
<i>Conventus Quinqueecclesiensis</i>	Pécs
<i>Conventus Seckzo</i>	Dunaszekcső
<i>Conventus Batmonasterium</i>	Bátmonostor
<i>Conventus Esseick</i>	Eszék
<i>Conventus Wilac</i>	Újlak
<i>Conventus Lippa</i>	Lippa
<i>Conventus Torda</i>	Torda
<i>Conventus Dees</i>	Dés
<i>Conventus Waradinum</i>	Nagyvárad

⁵ Roma. Archivio Generale Agostiniano LL. 4. *Collette del Padre Generale dal 1539 al 1619*. Fol. 69–93. Kiadása: ESTEBAN, E. (1915–1916): *Catalogus conventuum O. E. S. Augustini tempore prioris generalis Hieronymi Seripandi (a. 1539-1551)*. In AA 6. 15–48. 57–70. 95–96. 156–166. A magyar rendtartomány kolostorjegyzéke, 68 p.

<i>Conventus Agria</i>	Eger
<i>Conventus Casa</i>	Sajókaza
<i>Conventus Wihel // Wuhel</i>	Sátoraljaújhely
<i>Conventus Scharos</i>	Nagysáros
<i>Conventus Bartfal</i>	Bártfa
<i>Conventus Suburbium</i>	Szepesváralja
<i>Conventus Iegüt</i>	?Kusaly
<i>Conventus Haratgob</i>	Harapkó
Numerus 31	

2. A magyar rendtartomány házai az ágostonrend központi levéltára kéziratában

kolostor megnevezése	középszintű igazgatási egység	település mai neve
<i>Conventus Strigoniensis</i>	<i>In districtu Strigoniensi</i>	Esztergom
<i>Conventus Budae</i>	<i>In districtu Strigoniensi</i>	Buda
<i>Conventus Vaciae</i>	<i>In districtu Strigoniensi</i>	Vác
<i>Conventus Erchi</i>	<i>In districtu Strigoniensi</i>	Ercsi
<i>Conventus Loren</i>	<i>In districtu Strigoniensi</i>	Lórév
<i>Conventus Albae Regallae</i>	<i>In districtu Strigoniensi</i>	Székesfehérvár
<i>Conventus Hantae</i>	<i>In districtu Strigoniensi</i>	Hánta
<i>Conventus Quinque Ecclesiarum</i>	<i>In districtu Quinque Ecclesiarum</i>	Pécs
<i>Conventus Bathmonostrae</i>	<i>In districtu Quinque Ecclesiarum</i>	Bátmonostor
<i>Conventus Ezech</i>	<i>In districtu Quinque Ecclesiarum</i>	Eszék
<i>Conventus Esterch</i>	<i>In districtu Quinque Ecclesiarum</i>	Dunaszekcső(?)
<i>Conventus Vilach</i>	<i>In districtu Quinque Ecclesiarum</i>	Újlak
<i>Conventus Agriensis</i>	<i>In districtu Agriensi</i>	Eger
<i>Conventus Vihel</i>	<i>In districtu Agriensi</i>	Sátoraljaújhely
<i>Conventus Cazae</i>	<i>In districtu Agriensi</i>	Sajókaza
<i>Conventus Barphae</i>	<i>Districtus Sepediensis, MDXL in manibus Lutheranorum</i>	Bártfa
<i>Conventus Haropho</i>	<i>Districtus Sepediensis</i>	Harapkó
<i>Conventus Nachaneres</i>	<i>Districtus Sepediensis</i>	Nagysáros
<i>Conventus Quixares</i>	<i>Districtus Sepediensis</i>	Kusaly(as)
<i>Conventus Papoch</i>	<i>In districtu Zaladiensi</i>	Pápoc
<i>Conventus Pelesthe</i>	<i>In districtu Zaladiensi</i>	Pölöske
<i>Conventus Nocomar</i>	<i>In districtu Zaladiensi</i>	Zalakomár
<i>Conventus Hormed</i>	<i>In districtu Zaladiensi</i>	Körmend
<i>Conventus Zacan</i>	<i>In districtu Zaladiensi</i>	Zákány
<i>Conventus Pether</i>	<i>In districtu Sclavoniensi</i>	Pekerszerdahely
<i>Conventus Cheres</i>	<i>In districtu Sclavoniensi</i>	Kőrös
<i>Conventus Velechae</i>	<i>In districtu Sclavoniensi</i>	Velike

<i>Conventus de Albasula</i>	<i>In districtu Transilvaniensi</i>	Gyulafehérvár
<i>Conventus Tohordae</i>	<i>In districtu Transilvaniensi</i>	Torda
<i>Conventus de Des</i>	<i>In districtu Transilvaniensi</i>	Dés
<i>Conventus de Varadino</i>	<i>In districtu Transilvaniensi</i>	Nagyvárad
<i>Conventus de Lippa</i>	<i>In districtu Transilvaniensi</i>	Lippa
Summa XXXII		

E tanulmányban nem foglalkozhatunk részletesen a rendtörténet forrásproblémáival, csak a legfontosabbakat érinthetjük, amelyek témánkhoz tartoznak. Az első jegyzék kiadói nem határozták meg a kézirat és részei keletkezésének feltételezhető idejét, de éppen a magyar rendtartomány névsorát kiegészítő megjegyzés bizonyítja, hogy az az 1540-es évek közepe után készült. A jegyzék a rend kolostorait 25 tartományra osztva katalogizálta, a *provincia Ungariae* a 25-ik. Ezt követi a huszita és oszmán támadások következtében elpusztult házak jegyzéke, a felsorolás azonban a magyarországi öt ház neve után megszakad és így ér véget:

'26. Et XLII conventus sunt destructi per paganos et Bohemos. Item conventus eiusdem provinciae: Conventus Wudensis, conventus Wotzan, conventus Zuderplintypurgensis, conventus Strigoniae, conventus de Alba Regali etc.'

Az első két, szinte egy időben keletkezett katalógust összehasonlítva a szembetűnő hiány az első jegyzékből a 13. század végén alapított és a középkor végén is adatolható Gyulafehérvár, valamint a 14. század második felében alapított Pápoc perjelsége, mely okleveles adatok alapján ugyancsak folyamatosan fennállt a 16. század első harmadáig, valamint az 1481-ben alakult Ercsi. A második lajstromból ugyanakkor kimaradt Visegrád és Szepesváralja. Míg az előbbi feltehetően figyelmen kívül került a lejegyzést, Visegrád ágostonrendi kolostorára vonatkozóan már gyanakodhatunk arra, hogy nem a város török kézre jutásakor szűnt meg, hanem már korábban elnéptelenedett. Azt a kutatás már megállapította, hogy jónéhány korábban alapított és fennállt kolostor nem érte meg a középkor végét. A leghamarabb az ország délkeleti részén, a 14. század végétől az oszmán támadásoknak ugyancsak kitett temesi bántság területén található rendházakról van szó. Krassó vármegyében a Temesvártól délre vezető út mellett található két közeli város közül 1270. előtt Mezősomlyón alapított a király ágostonos rendházat, mely bizonyítottan az 1330-as évekig fennállt. Utána eltűnik a szemünk elől, ugyanakkor a század végén a közeli Érsomlyó városban találunk ágostonrendi szerzetesközösséget, melyben a 15. század 30-as éveig egyetemes rendi források alapján fennállt a szerzetesélet. Később azonban nem találjuk nyomát és említését. Feltételezhető, hogy Mezősomlyó szerzetesei valamely okból a 14. század derekán átköltöztek Érsomlyóra és a kolostor ott működött egészen a 15. század közepe tájáig, mikor ismeretlen okból, feltehetően külső támadás vagy a többi rendháztól való távolsága miatt, megszűnt.

Jónéhány kolostoralapítási kísérletről is vannak adataink, melyek nem vezettek eredményre. Ezek az erdélyi Szászrégen és Vajdahunyad valamint a Valkó vármegyei Boró.

Harmadik statisztikus forrásunk, mely lényeges ponton egészíti ki a két 16. századi jegyzéket – egyben az egyetlen hivatalos adat, mely saját korában számba vette a magyar provincia házait és a szerzetesek számát – 1498-ból származik. Bár jelentősége kiemelkedő, mert az egyetlen konkrét számadatokat rögzítő statisztikus forrásunk, mely a rendtartomány saját önmeghatározása, napjainkra a

kutatás mégis elfeledkezett róla.⁶ Ezeket ugyanis a központi igazgatás dokumentumaiban az ágostonrendnél nem találjuk meg. Bár a dokumentum eredetije lappang, a benne szereplő adatok kibocsátásuk körülményei miatt valós tényeket rögzítettek. Az 1498-ban Egerben tartott tartományi káptalanon készített feljegyzésben maradt ránk, hogy akkor a magyar provinciában mintegy 20 kolostorban közel 200 fráter tevékenykedett.⁷

Ha a kolostorjegyzékekben szereplő házak közül levonjuk azt a 20-at, melyek későbbi létezésére adataink vannak, a következő rendházak megszűnését feltételezhetjük a 15. század végéig:

Bátmonostor, Dunaszekcső, Harapkó, Hánta, Kusaly, Pölöske, Szepesváralja, Újlak, Velike, Visegrad, Zalakomár, Zákány.

1498-ban nagy valószínűséggel működő 20 kolostor, districtusok szerinti tagolásban

Esztergomi kerület	Esztergom	Vác	Buda	Székes-fehérvár	Ercsi	Lórév
Egri kerület	Eger	Újhely				
Szepesi kerület	Bártfa	Sáros				
Zalai kerület	Pápoc	Körmend				
Pécsi kerület	Pécs	Eszék				
Szlavón kerület	Kőrös	Pekerszerdahely				
Erdélyi kerület	Gyula-fehérvár	Torda	Dés	Nagyvárad		

Ha ezt a rendházakra vonatkozó számadatot elfogadjuk, ki kell jelentenünk, hogy bár dokumentumok igazolják, hogy a magyar rendtartományhoz működése során rövidebb-hosszabb ideig mintegy 40 kolostor köthető, a 15. század végére ennek csak felében volt szerzeteselet. Ez nagyobb arányú csökkenés, mint amit a többi koldulórend magyar kolostorai esetében a 15. század utolsó harmadáig a kutatás regisztrált. Másfelől viszont inkább megfelel az ágostonrend több tartománya összehasonlító vizsgálatából kirajzolódó tendenciának, mely szerint az ágostonos remeték régiókban különösen a 14. század végéig növelték rendházaik számát és legalábbis fenn tudták tartani szerzeteseik létszámát a meglévő kolostorokban. A rendi obszervancia egymást követő – a jelek szerint nálunk igencsak

⁶ Idézte már helytelen forráshivatozással SCHIER 1788. 17, hivatkozás nélkül FALLENBÜCHL 1943. 28. Napjaink összefoglaló munkái azonban nem veszik figyelembe, vö. F. ROMHÁNYI 2015. 25. 1. táblázat, ahol a rend kolostorai számát 1500-ra 33-ban állapítja meg.

⁷ *'Adhuc florebat hac aetate ordo sancti Augustini in Hungaria, ubi in capitulo provinciali Agriae celebrato anno MCCCCXCVIII. numerabat illa provincia viginti conventus superstites, religiososque fere ducentos, quibus hoc anno imperabat P. Matthaeus de Crisio ...'* Crusenius, Nicolaus: *Monasticon Augustinianum*. Monachii, 1623. 184. – A forrást idézi Xystus Schier is, lelőhelyét azonban nem. Ez egy másik korabeli ágostonrendi történeti összefoglalásban található meg. – *'Agriae in Hungaria monasterium fuisse tituli Sancti Nicolai cuius prioratum Matthaeus de Crisio, provincialis Hungariae anno quadringentesimo nonagesimo octavo supra millesimum, administrabat, habetur ex literis capituli Agriensis eiusdem anni, servatis Brunae in archivo nostro.'* *Alphabetum Felicis Milensii de monachis et monasteriis Germaniae ac Sarmatae Citerioris ordinis eremitarum Sancti Augustini.* Pragae, 1614. 3-4. – A nagy jelentőségű forrás kiadatlan, jelenleg már nem található Brno ágostonrendi kolostorának a Morva Nemzeti Levéltárban őrzött gyűjteményében, de a levéltár régi segédletei bizonyítják, hogy a 19. század elejéig ott őrizték. Vö. Moravsky Zemsky Archiv. Brno. E4. Augustiniani v Brne. – RADIMSKÝ, JAROSLAV (1950): Inventar 1233 /1350/. – A kolostor magyar vonatkozású dokumentumait készülő provinciátörténeti összefoglaló munkámban dolgozom fel részletesen.

felemás módon megvalósult – reformintézkedéseit – a provincia tagjainak csökkenő létszáma és az elnéptelenedő kolostorok szomorú valósága tette szükségessé.⁸ A rend belső válsága mellett külső okok is közrejátszottak a kolostorok elvesztésében, a Szepességet sújtó huszita és az ország egyes déli területeit elnéptelentető oszmán támadások. Az 1470-1480-as évek ugyanakkor megújulást is hoztak, új rendházak alapításával. A mintegy 200 ágostonrendi fráter kolostoronkénti eloszlására ugyan nem rendelkezünk számokkal, de nyilvánvaló, hogy a rendtartomány jelentősebb kolostorai, illetve a districtusok székhelyei voltak népesebbek (Esztergom, Buda, Eger, Bártfa, Nagyvárad, Kőrös).

Az erodálódás következő időszaka két évtizeddel később már jobban dokumentált és egy meghatározott régió, a zalai kerület, nevezetesen Körmend és Komár kolostoránál jelentkezett. Az Erdélyi Gabriella kutatásai és feldolgozásai által feltárt körmendi kolostorper folyamánként 1518-ban Bakócz Tamás esztergomi érsek utasítására az ágostonos szerzeteseknek el kellett hagyniuk házukat, de a kiválasztott obszerváns ferences barátok megtelepedése rövid életű kísérlet maradt.⁹ A még a 15. században elnéptelenedett Zalakomárt pedig 1524. előtt vette birtokba a domonkos rendtartomány.¹⁰ Ezzel egy időben ugyanakkor két új kolostor alapítása is dokumentálható a rendfőnöki regisztrumokból, rendház megjelölése nélkül, egyikük talán az 1519-ben felbukkanó Németújvár rendháza lehetett.¹¹

A mohácsi katasztrófa és a törökdúlás közvetlenül 1526-ban ugyan súlyosan érintette Újlak kolostorát, de az oszmánokkal folytatott küzdelmek során – párhuzamosan a protestantizmus terjedésével két évtized alatt jutott el a provincia oda, hogy 1546-ban csak 3, esetleg 5 rendház működött.

Ezek: Eger, Sátoraljaújhely, Nagyvárad, Torda és talán Gyulafehérvár.

A PROVINCIÁ KORMÁNYZATA AZ 1530-1540-ES ÉVEKBEN

A korszak egyetemes rendfőnökeinek regisztrumkötetei 1527-ig, majd 1537-től viszonylagos épségben fennmaradtak, Gabriele della Volta (*Gabriel Venetus*) időszakából azonban csak az 1528-1532. közötti időszak jegyzőkönyve maradt ránk. A kötet utolsó része azonban erősen csonka, generalátusa második felének jegyzőkönyve pedig (a korábbi *Dd 16* jelzetű kézirat) elveszett. 1538-tól azonban Geronimo Seripando bíboros és utódai hivatali levelezése már részletes regisztrumokkal dokumentált. A provinciai adminisztrációt a mohácsi csatavesztésig a szokásos ügymenet jellemezte. Az 1525-ös szentévre a generális az Alpokon túli provinciáktól – közöttük a magyartól is – két-két szerzetes Rómába küldését kérte a zárandokok lelki gondozására. II. Lajos király kiváló személyes kapcsolatokat ápolt a rendfőnökkel, ennek jeleként

⁸ Részletes összefoglalása a magyar provincia vonatkozásában ERDÉLYI 2005. 53–58.

⁹ ERDÉLYI 2005. 53–60., ETE I. Nr. 127., 124–125.

¹⁰ ETE I. Nr. 126., 24., IMPLON 2017. 300. Utóbbi a kolostort elvitatja a rendtől, azzal, hogy Komár városában ágostonrendi kolostor volt. Németújváron ugyanakkor 1474-től domonkos generálisi adatok rögzítik a kolostor működését. Itt 1519-ben jelennek meg az ágostonos remeték. Véleményem szerint igen valószínű, hogy kolostorcserre történt, Körmendről és Komárról a szerzetesek más rendházba, talán az 1519-ben megjelenő Németújvárba mentek át, Komár kolostorát pedig cserébe átadták a domonkosoknak. Az ágostonrendi kolostor helyére itt a későbbiekben ferencesek költöztek.

¹¹ *'Romae, die 20. Martii 1521. Ad eundem, nos eius ex litteris intellexisse dicimus, praeclaros illos viros duo ordini nostro monasteria elargitos fuisse. Quae quidem grato animo acceptamus et auctoritate in bulla aurea nobis collata nostrae religioni et isti provinciae unimur cum graciis ei indultis apostolicis. Volumus tamen, ut citra ordinariorum assensum nihil moliantur, fratresque illo mittantur, quorum vita et mores posuit praeclaris viris et Deo cumulatissime satisfacere, utque preces sedule deo optimo maximo pro illorum salute et prosperitate porrigantur. Iussimus etiam, ut cum primum posset, provincialem synodum cogeret.'* Dd 14. Fol. 20r. Vö. MNL-OL DL 107666.

kedves ajándékot, egy lovat is küldött részére.¹² 1527-ben járt le Pécsi Balázs tartományfőnök harmadik ciklusa, akit hivatali tevékenysége szabályszerű letételére szólított fel a generális. Az viszont már a vészterhes időket jelzi, hogy a következő káptalan résztvevőinek megnevezése után csak reményét fejezte ki a rend vezetője, hogy azt meg lehet tartani. Ha erre nem lenne mód, az első elnök Pécsi Györgyöt bízta meg a tartomány kormányzatával. A megpróbáltatással teli időszakban a rendtagok felé külön hangsúlyozta, hogy igyekezzenek fogadalmuknak és a rend előírásainak megfelelően állhatatosan tevékenykedni.¹³ Ezt követően mégis úgy döntött, hogy az elmaradt káptalan követő időszakban a korábbi provinciális lássa el hivatalát addig, amíg alkalmas időben tartományi gyűlést tud összehívni.¹⁴

A következő évben kellett végleg elhagyni a frátereknek a bártfai kolostort,¹⁵ 1529 táján pedig Ercsi, Lórév rendházait. Bár az 1530-as évek első felének időszakáról még sok kérdés tisztázásra vár és adatok híján sok a kérdőjel, az mégis érzékelhető, hogy a rendtartomány nem vesztette el működőképességét. Az ország középső részének jelentős rendházai még működtek, sőt egy a váradi kolostor könyvtárából szerencsés módon fennmaradt, a rendi igazgatásban fontos szerepet betöltő nyomtatványgyűjtemény előzéklapjai megőrizték a rendházba belépett szerzetesek fogadalomtételét. A rend tartományfőnöki tisztét Gyulafehérvári Balázs, váradi perjel töltötte be, a rendtartományt ekkoriban gyakran e kolostorból kormányozták. Ennek jeles emléke az az igazgatási nyomtatvány, melybe bejegyezték, hogy a váradi rendházban 1531-ben öt, 1534-ben és 1539-ben pedig egy-egy fráter tett fogadalmat.¹⁶

1537-ben a tartományi káptalan után a provincia nagy nehézségei indokolták, hogy kérelmezzék a tartományonként fizetendő közös hozzájárulás, a *collecta* összegének csökkentését, melyet az új generálist megválasztó káptalan döntési jogkörébe utaltak. A következő évben a

¹² Dd 14. Fol. 181r., Dd 15. 94r.

¹³ Dd 15. Fol. 143r. *Decembris 1527. Instabat dies, qua frater Blasius provincialis provinciae Ungariae depositurus erat suam praefecturam, et cogi deberetur comitia pro novi capituli celebratione; propterea ad totam provinciam patentes litteras dedimus, quibus significamus, si deus dedisset, quod capitulum celebrari posset. Vellemus nos et ita in eo capitulo institueremus praesidentem in primo loco fratrem Georgium de Quinque Ecclesiis, et in 2º fratrem Michaellem de Batmmostra (sic!), qui (quicunque illi foret) ex nostro nomine rem ipsam gubernaret sua prudentia et maturitate. Quod si ipsum capitulum celebrari non posset ob multas pressuras et graves tribulationes, quas professa fuerat ea provincia decernere in Rectorem eiusdem, fratrem Georgium cum auctoritate corrigendi, castigandi et locorum priores familiasque commutandi et instituendi, et ea omnia faciendi, quae facere ceteri rectores consueverunt; obedirentque ei omnes et singuli, ac si esset provincialis canonice electus. Demum hortati sumus omnes fratres, ut in ea infelicissima tempestate sustinentes omnia adversa illius saeculi constantes essent in tribulationibus et bonis operibus operam darent, quam iis possent Deum, cunctarum rerum moderatorem placabilem facere et darent eis post tot tribulationes suam benignitatem.*

¹⁴ Dd 15. Fol. 143r-v. *Idem privatis Litteris intimavimus fratri Blasio Provinciali, de huiusmodi capituli dispositionem, eique precepimus, ut si celebrari non posset capitulum provinciale, quantum tempus adesset, quin consuevit capitulum celebrari prefato rectori a nobis instituto renunciaret(!), et officium et sigillum provinciae ipsaeque ab eo die cum nostra auctoritate regere provinciam et huiusmodi officium exercere usque ad futurum capitulum celebrationem. Litteras autem huiusmodi toti provinciae legendas ad eum destinavimus, ut eo tempore legerent, quid oportunitate iudicaret.*

¹⁵ SROKA 2012., SROKA 2016. 133.

¹⁶ A rendi élet és igazgatás alapvető dokumentumait, a regulát és a 16. század végéig érvényes konstitúciók, valamint a rend életében jelentős szerepet játszó pápai privilégiumok szövegét a korábbi kéziratos példányok használatát megkönnyítendő kommentárokkal kísért dokumentumegyüttes formájában 1508-ban kiadták, hasonlóan a többi szerzetesrend, főként a ferencesek és domonkosok nyomtatványaihoz. Erre lásd MOLNÁR 2022a. 1-12, 71-80. - A nyomtatvány szerencsésen fennmaradt és ma a budapesti Egyetemi Könyvtár őrzi, jelzete Ant 0929. Jelentőségét az adja, hogy kéziratos kiegészítéseiből következően a korábbi tartományfőnökök is használták, tehát a provinciális igazgatás fontos dokumentuma. A fogadalmak szövegét közölte MÁLYUSZ 1943. 432-434.

tartományfőnök a provincia szűkös anyagi viszonyai miatt a káptalant három évvel későbbre halasztotta. A rend központi igazgatása azonban még a nehéz körülményekkel küzdő tartományok hozzájárulását is elvárta. Ezt többek között a reformáció következtében nagy arányban pusztuló német rendtartományok és az 1538-ban felszámolt angol provincia kiesése indokolta. Tehát a magyar provincia számára a teljes 24 aranyforint fizetendő hozzájárulásból 9-et engedtek el, tekintettel a reformáció és az oszmán támadás csapásaira.¹⁷

A rend szlavóniai kolostorait korszakunkban érte végleges csapás. Az oszmánok 1539-ben foglalták el Kőrös várát és a várost, ebben az időszakban – ha nem előbb – Pekerszerdahely szerzeteseinek is el kellett hagyniuk rendházukat. Bár a régió ezekben az években különösen heves harcok, majd a déli végvári vonal színtere lett, például Velike ágostonrendi temploma viszonylagos épségben átvészelte a harcokat és 1573-tól a ferences rend kapta meg.¹⁸

Az 1539-ben Nápolyban tartott generális káptalanon a magyar rendtartományból egy küldött sem tudott részt venni, a provinciát itáliai rendtagok képviselték. Ennek ellenére határozatait megküldték, de a zavaros hazai viszonyokat jellemzi, hogy egyetlen előljáró sem küldött értesítést, magyarázatot távolmaradásáról és hírt a provincia állapotáról. A nagy egyházreformer Seripando generális mindenesetre fontosnak látta, hogy az itáliai stúdiumát végző Gallus testvért küldje haza a szükséges kapcsolattartás érdekében. Egyúttal kérte további tanulmányai engedélyezését, ami természetesen a provincia részéről is anyagi hozzájárulást kívánt. A generális nemcsak egyedül Gallus, hanem más, az itáliai tanulmányokra alkalmas ifjú fráter küldésére is biztatta a provinciát. A nagy nehézségek, elnéptelenedő kolostorok mellett is látott a rend vezetése reményt a nagymúltú provincia megújítására. A levél buzdítást is tartalmazott a magyarországi ágostonosoknak, hogy a tiszta erkölcs és helyes vallásosság által ne csak névleg, hanem a valóságban is Szent Ágoston fiai legyenek.¹⁹

Ákár a gondos figyelem, akár a személyesen hazatérő ifjú hatására, a provincia rövid idő alatt, talán már a generális levele előtt tartományi káptalant tartott, melynek aktáit 1540. május végén a generális jóváhagyta. A tartományfőnököt ugyan nem említi név szerint, de későbbi dokumentumokból tudjuk, hogy Újlaki Jánost választották meg. Minthogy a rendtartomány

¹⁷ Dd 15. Fol. 238r. *Provinciae Ungarie Rome, die 22 Iulii 1537 Confirmavimus acta Capituli Provincialis Ungarie, attulimusque usque ad Capitulum generale nonnulla eorum petitiones usque ad diminutiones collectarum et ad confirmationem Presidentis a Capitulo electi provincialis absque generali.*

Uo.[Verone] die 12 Iunii 1538. *De consensu et voluntate omnium diffinitorum prorogavimus Capitula ob provincie paupertatis usque ad 3um annum. Condonavimus et remissimus totam summam debiti non solutarum hactenus collectarum. Ob provincia istius calamitate a Turcis et Lutheranis proponamus, quod 24 auris Ungaricalibus novem relaxavimus quousque proveniret ad meritum conditionem.*

¹⁸ A szlavóniai kolostorokhoz összefoglalóan leggyakrabban még mindig Lelja Dobronic tanulmányát idézik, de hasznos adatai mellett számos pontatlanságot, tévedést tartalmaz, a kutatás mára sok tekintetben módosította megállapításait. Dobronic (1987).

¹⁹ Dd 18. Fol. 150r-v. *Cesena-Bononiae, 27 Aprilis 1540 Ad provinciam Hungariae iterum misimus definitiones capituli generalis, scribentes nos valde mirari, quod cum aliae omnes pronciae vocatae ad capitulum generale vel comparuissent vel per litteras se excusassent, sola ipsa nihil respondisset, nedum venisset. Quocirca hortati sumus ut ad nos de rebus eorum scriberent et ubi nostra opera eorum usui esse posset, illa uti non neglegerent quantumque possent illi provinciae sarcinae invigilarent. Fratrem autem Gallum, eorum alumnium, proficisci in eam provinciam per aliquot dies permisimus ut, expeditis quae in ea opus habeat, in Italiam reverteretur; ac illi non solum redeundi licentiam tribuerent, sed si quos alios haberent iuvenes ad litteras propensos, hortati sumus ut ad studia promoverent, prout patres eorum alias consueverant. Postremo animavimus omnes ad morum integritatem ac sanctimoniam religionis, ut divi parentis Augustini non solum nomine, sed re ac veritate filii censeretur.*

Uo.Fratri Gallo Hungaro. *Praenominatum fratrem Gallum patentibus litteris licentiamus ut in suam se reciperet provinciam, cum facultate revertendi in Italiam ad studia prosequenda, quem commendavimus etc.*

létszáma nagymértékben csökkent, a generális engedélyezte, hogy a magyar provincia más rendtartományokból fogadhasson be frátereket, ha előljárójuk erre engedélyt adott és nem hitehagyottak. Buzdítást ad a hitehagyók elleni küzdelemre, ugyanakkor a szűkös helyzetre való tekintettel engedélyezi a provinciálisnak, hogy akit csak közülük visszatérít, ha nem okozott súlyos botrányt, akár rendtagnak is fölvehesse, valamint a korábban protestánsná lett rendtagok visszafogadását is lehetővé tette. A rendi kormányzat számára szükséges hozzájárulás fizetésére buzdította a még létező kolostorokat, kifejezve, hogy nem kell kérniük a provincia által korábban megállapított 24 arany összegű hozzájárulás mérséklését, mert azt a legutóbbi, Veronában tartott generális káptalan 15-re csökkentette.²⁰

Mivel a szorongatott helyzetben levő házakból számos fráter a szomszédos bajor és az ebből 1538-ban önállóvá vált lengyel provincia házaiba menekült, de akár távolabbi helyekre is eltávozott, a rendfőnök e két érintett tartomány számára elrendelte, hogy csak az előljárójuk engedélyével elbocsátott testvéreket szabad befogadni. Engedély hiányában a már korábban érkezettek is vissza kellett küldeni korábbi rendházukba.²¹ Voltak közöttük hitehagyott vagy akár a zűrzavaros viszonyok közepette gyilkosságba keveredett fráterek is. Közéjük tartozott Váci Ferenc is, akit két ember megölésével is vádoltak, emiatt szigorú őrizet alatt börtönben kell tartani, míg a generális másként nem rendelkezik.²² A provinciálisnak elrendeli, hogy mindkét gyilkosság ügyében folytasson le vizsgálatot, hallgassa ki a tanúkat és az ügyről kimerítő jelentésben küldjön előterjesztést számára. Ezután fogja meghozni ítéletét, kiderítve az igazságot, döntésében a szeretet által is vezérelve, hogy az Ferenc üdvösségére szolgáljon. Mert, *inkább annak örülök, ha az istentelen letér útjáról és él.*²³ Ferenc fráteréről még 1543-ban is születik hasonló utasítás a bajor provincia részére. A Ferenc fráterre vonatkozó korábban idézett rendelkezés megerősítése után Seripando generális arra buzdítja a provinciálist, ne igyekezzen mindenáron életben tartani az elnéptelenedő kolostorokat, inkább egyesítse azokat, remélve, hogy

²⁰ Dd 18. fol. 165r-v. *Tarvisii, 30 Maii 1540. Acta capituli provinciae Hungariae et provinciam canonicè electumque dispositiones confirmavimus: exhortantes omnes ad propositum vitae melioris arripiendum, necnon ad observantiam definitiorum capituli generalis etc. Dedimus deinde provinciali facultatem recipiendi quotquot fratres alienarum provinciarum ad eum se contulissent, modo haberent licentiam suorum superiorum et nullatenus essent apostatae. Misimus etiam ad ipsum apostolici Brevis transsumptum contra apostatas, ut iuxta ipsius tenorem tales compelleret ad restitutionem et reddendas rationes eorum quae administrassent. Dantes autem auctoritatem recipiendi ad Ordinem quos ex eis discessisse inveniret animi tantum levitate et non scandalo enormi. Hortatique tandem sumus conventus omnes ad solutionem collectarum, quarum taxam respondimus non esse nostri iuris imminuere, sed spectare id ad definitorium capituli generalis, quod Veronae statuerat ut singulis annis quindecim aureos persolveret ea provincia, quamquam interea nihil plus petituri essemus ab eis, quam quod ipsi ultra ad nos mitterent.*

²¹ Dd 18. Fol. 167v. *Tarvisii, 1 Iunii 1540. Provinciali Bavariae. Misimus item definitiones capituli generalis ad provinciam provinciae nostrae Bavariae et Poloniae, ad earum observantiam plurimum omnes hortantes; monentes ipsum ne fratres provinciae Hungariae sine suorum superiorum licentia non solum de cetero reciperet, sed receptos hactenus abigeret redireque faceret in locum suum. Rebus ipsius provinciae nos promptissimos interea offerentes.*

²² Dd 20. Fol. 88r. *Bononiae, 11 Iunii-Julii 1543. Provinciae Bavariae... Monemus autem vos ut de fratre Francisco Hungaro, quem in vestram provinciam cooptatis, ne is ille sit qui bis homicida fuit in sua Hungariae provincia, et propterea nostro iussu carceribus detentus. Videte ne cum promovetis quoque eum ad confessiones audiendas, et vobis et aliis magnum laqueum paratis. Hac de re veritatem exquirite a venerabili provinciali Hungariae...*

²³ Ez 33,11.

a remélt jövőben újból működhetnek.²⁴ Ez a döntés kétségkívül a rendi obszervancia előírásait és gyakorlatát tükrözi, azaz kisebb számú kolostorban, de szabályosan éljen a megmaradt kis közösség. E tendencia ugyanakkor azzal a következménnyel járt, hogy viszonylag rövid idő alatt a kolostorok nagy része kiürült, elnéptelenedett. A régi fényben mindenekelőtt a provincia központi, legjelentősebb kolostorai voltak, melyek éppen ekkor pusztultak el: Buda, Esztergom, Székesfehérvár.

A rendtartomány e nagy nehézségek ellenére még fenntartotta működőképességét és úgy tűnik, helyreállt a kapcsolattartás a központi adminisztrációval is. Az oszmán támadásoknak kitétt központi kolostorok helyett a pécsi, egri és az erdélyi rendházak tartották fenn a tartományi igazgatást, perjeleiket jelölte a káptalan előljáróinak a generális.²⁵ Gyulafehérvár kolostora olyannyira működött még 1536-ban, hogy Enyedi Adorján, az erdélyi püspökség helynöke a javukra döntött egy az aradi káptalannal folytatott perben.²⁶ A pécsi kolostor azonban rövidesen, legkésőbb 1543-ban, a város török kézre kerülésekor megszűnt.²⁷

E viharos években egy ágostonrendi teológus, Agostino, da Treviso (1490-1550k.) engedélyt kapott Seripando generálistól, hogy Magyarországra visszatérve János király környezetében maradjon, rendi kereteken kívül élve. Tevékenysége során prédikálhat, vagy a király és környezete számára lelkipásztori tevékenységet is végezhet. Személye magyar vonatkozásban leginkább arról ismert, hogy 1532-től Lodovico Gritti, János király kormányzója meghívta, hogy fiainak nevelője legyen. Megbízója mellett volt annak meggyilkolásakor, ezen eseményről emlékiratot is szerkesztett. Gritti halála után visszatért Itáliába, de a prédikációiban és értekezéseiben a predesztináció tana felé közelített, emiatt eretnekséggel vádolták. Bár műveiben problematikus részeket találtak, végül fölmentették az eretnokség vádja alól és engedélyezték, hogy szerzetesként és teológusként tevékenykedjen. Az 1538-ban Veronában tartott generális káptalan Seripando generálissal és Agostino Pedemontanóval együtt őt mint a három legjelentősebb ágostonrendi teológusa egyikét küldte el III. Pál pápához azzal a kéréssel, hogy nevezzen ki két bíboros protektort az eretnokség gyanújába esett fráterek nézeteinek kivizsgálására.²⁸ Bár rendje sok fontos tisztséget és feladatot bízott rá ezeket 1540-ben már visszautasította. Ekkor tért vissza másodszer Magyarországra és János király haláláig biztosan az ő környezetében tartózkodott. Utolsó éveit kolostoron kívül élve töltötte, de mindvégig ágostonrendi szerzetes

²⁴ Dd 18. Fol. 165v. *Ad provincialem et definitiones provinciae Hungariae in causa fratris Francisci. Litteris clausis ad provincialem et definiores praefatae provinciae directis, commisimus provinciali ut fratrem Franciscum Vicza(!), bis iam in homicidii crimen prolapsus, statim carceribus adiudicaret ac traderet, retinendum sub fida custodia, donec aliter nos decerneremus. Imponentes eidem provinciali ut interim, tam super homicidio priori quam posteriori diligenter visitaret ac testes exanimaret remque omnem, ut se haberet qualisque in ceteris vita ipsius et conversatio fuisset, ad nos scriberet latissime ut, veritate comperta, cum eo ageremus quod iustum esset quodque, suadente caritate, salutis eius expedire nosceremus. Quoniam, non mortem peccatoris etc. Hortati postremo sumus provinciam ipsam, ne cogitare de monasteriis deserendis, prout a nobis petierant ob fratrum paucitatem, sed potius quae deserta erant redintegrare niterentur. Quod facile, Deo adiuvante, fore sperabamus, si vitae ac morum pristinum nitorem recuperare omnes studerent.*

²⁵ Uo. *Praesidentia Hungariae. Litteras praesidentiae ad eandem provinciam misimus pro habendo capitulo provinciali tempore debito: designantes ipsius capituli praesidentem in primo fratrem Georgium Quinque Ecclesiarum priorem, in 2° fratrem Demetrium priorem Agriensem, in 3° loco fratrem Stephanum de Lipa priorem transilvanensem, in forma consueta.*

²⁶ ETE III. Nr. 108., 93. p.

²⁷ FEDELES – SARBAK – SÜMEGI 2009. 343. További adatok a kolostorról doktori értekezésemben.

²⁸ '... tres ex gravioribus patris ordinis...'. Az ágostonrendi regisztrumkötetéből idézi ROSA 1960. 490., mely Agostino da Treviso legrészletesebb modern életrajzi áttekintése.

maradt.²⁹ Jelentős könyvtárat hozott el trevisói kolostorából Magyarországra, melyet 428 font 8 solidusra értékelték. Ennek árát a generális rendelkezése alapján két év alatt kellett kifizetnie anyakolostorának.³⁰

1542-ben a generális a magyar provinciának küldött hosszú és helyenként igen személyes hangú levelében szomorúan emlékezett meg arról a siralmas helyzetről, hogy az egykor anyagi javakban bővelkedő, példás hitű és a rendi kormányzatban kiváló provincia házainak többségét a török elpusztította. Példaként idézi, hogy a központi igazgatással történő kapcsolattartás kulcsembere, Gallus testvér súlyosan megbetegedett, majd Rómába visszatérve ágyának esett és rövidesen elhunyt. Kéri a provinciát, hogy imádkozzanak lelkiüdvéért és emlékéit őrizték meg. Seripando generális a következő évre általános káptalan tervet, mely Rómában lesz, erre a magyar rendtartományból is egy tekintélyes testvér részvételére számít. A vele küldendő hozzájárulásból 10 aranyat tartana csak meg hozzájárulásként, hármat pedig a provincia által meghatározott célra fordítana.³¹

Az ismét a tartományfőnöki tisztséget betöltő Pécsi Balázsnak a rendfőnök engedélyt adott arra, hogy a tartományi káptalan megtartását elhalassza a személye körül kirobbant viszály

²⁹ Dd 18. fol. 169v-170r. *Tarvisii, 7 Iunii 1540. Magistro Augustino Tarvisino licentiam et facultatem concessimus in Hungariam proficiscendi manendique in servitio serenissimi regis Ioannis, extra Ordinis gremium, cum socio quem inveniret secum ire cupientem, habita licentia a suis superioribus; cum facultate deligendi sibi confessorum sive nostri sive cuiuscumque Ordinis, etiam presbyterium saecularem, a quo tam socius quam ipse possent absolvi etc. Omnem eidem serenissimo Regi et universis magnatibus Hungariae plurimum commendavimus.* – Vö. SZAKÁLY 1986. passim.

³⁰ Dd 18 Fol. 175v. [Vicentiae-Veronae], 19 Iunii 1540 *Debitum magistri Augustini Tarvisini. Concessimus dilationem magistro Augustino Tarvisino restituendi suo monasterio summam librarum quadringentarum viginti octo et solidos octo in spatio duorum annorum. Quod si forte in Hungariam proficisceretur; pollicebatur is nobis inde per totum mensem maii proxime futuri debitum omne persolvere. Idem fecimus de iis quae fratribus in particulari obligabatur.*

³¹ Dd 20. Fol. 16r-v. /1542/ *Ad provinciam Hungariae pro capitulo generali. Venerabiles etc. Multis undique infortunis et adeo gravibus perturbamur, ut parum absit quin deficiamus quandoque et cadamus animo. Olim ista provincia et in rerum temporalium copia et administratione felicissima et erga Deum religiosissima erat; nunc autem ipsius loca a Turcis expoliata, diruta, conbusta vel solo acquata erat. Fratres etiam ad parvum numerum redacti et a pietate fere alieni, ita ut non modo loca pauca sint, sed et fratres paucissimi et parum suis moderatoribus obtemperantes. Cumque speraremus a ven. Fratri Gallo, quem in Italiam ad nos misistis, sic de rebus vestris edoceri ut modum quo isti provinciae consuleremus meditando consequeremur, mors interceptit, immo interdicti spem quae supererat. Sustulit enim vel praecipuit praedictum fratrem, qui nec nos convenire potuit, cum gravi morbo afflictus. Romamque delatus et in lecto proiectus, diem recuperatae valetudinis expectaret ut nos adiret, alloqueretur et singula expromeret quae sibi ad nos perferenda et explicanda commiseratis. Doluimus casum religiosi viri, commovet nos adversa fortuna provinciae vestrae et turbati sumus supra modum, quod omnia periclitati ad ipsum ad sanitatem reduceremus, nihil egimus, et ex ipso scire non potuimus quae pro conservanda ista provincia agenda essent. Propterea ut in tantis doloribus, perturbationibus et incommodis vel unum remedium et allevamentum inveniamus, quod facile licet si quempiam ad nos miseritis, tenore praesentium vobis significamus generale capitulum in proximo tempore Pentecostes celebrandum esse, et Romae quidem. Nostri quoque officii auctoritate mandamus, ut definitionem saltem statuto tempore ad nos mittatis, virum gravem, Religionis amatorem et rerum istius provinciae satis peritum, qui nobis plenam et exactam informationem praebeat singulorum: ut sic quod nostri officii est possimus agere et quantum cupimus rebus vestris in Domino providere. De pecuniis quas praedictus frater attulerat, decem aureos pro collecta nostra recepimus; de reliquis vero quos habebat, detractis impensis, tres aurei apud nos servantur; de quibus fiet quod per vos fuerit decretum. Interea hortamur vos omnes in Domino et monemus ut pro fratre Gallo, vita functo, debitum persolvatis et eius animam in vestris apud Deum orationibus commendetis. Quem et obnixi precari vos volumus pro pace universae reipublicae Christianae; quoniam, si discordia perseveraverit, penitus de locis vestris actum erit; et si pax affuerit, non ea modo servabantur, sed quae diruta fuere denuo construentur et ad maiorem numerum ascendent, adiuvante Deo, qui a piis precibus aures non avertit, fidem nostram et diligentiam eorum qui sibi fidunt ac sese illi commendant. Valet.*

miatt. Feltehetően ez a szembenállás közte és Újlaki János között volt, aki nem sokkal később el is hagyta a magyar rendtartományt és a közeli Bécs kolostorába költözött. Seripando emellett a következő egyetemes káptalan elé utalta Kolozsvári Ferenc fráter ügyét és kérte a provinciálist, személyesen vagy küldött útján legyen provinciánkból valaki, akivel a rendtartomány helyzetét meg tudja tárgyalni.³² A magyar rendtartomány – a rend számos nagymúltú Alpokon túli tartományához hasonlóan – ekkorra már olyan nehéz helyzetbe került, hogy senkit sem tudott kiküldeni a generálishoz személyesen. Ezért 1546-ban a rend első embere a magyar tartománytól is annyit kér, ha nincs lehetőség arra, hogy – korábbi utasításának megfelelően – egy a provincia aktuális helyzetéről referálni képes személy jelenjen meg előttük, legalább részletes írásos beszámolót küldjenek az aktuális helyzetről.³³

ÚJLAKI JÁNOS TEVÉKENYSÉGE – A *PROVINCIA UNGARIAE* VÉGNAPJAI

Az 1540-es évek elejének magyarországi tartományfőnöke, Újlaki János 1546 augusztus végén Seripando generálisnak írt részletes beszámolóban rögzítette viszontagságos útját, mely érzékeltes képet fest a magyar és a bajor provincia korabeli helyzetéről. Eszerint, bár szeretne jó hírekkel szolgálni, ezt a folyton változó és instabil idők megakadályozzák. Helyzetük részben a törökök, részben a protestánsok miatt annyira elnyomott, hogy az egész magyar rendtartományban 3 kolostor létezik csupán, mintegy 15 fráterrel. Megválasztása után még az év közepe előtt elküldött egy testvér a generálishoz, hogy megerősítse megválasztott tisztségében, akinek kérésére ő adta a szent útravalót e veszedelmes útra. Ám alighogy az országhatárhoz ért, megölték és az általa vitt levél is odaveszett. Mint provinciális ugyancsak állandó veszélyeknek és fenyegetettségnek volt kitéve, bármennyire is igyekezett azok elől kitérni, azok egyre nagyobbak lettek. Megtörtént például, hogy egy városban kétszer is a hitetlenek révén a legnagyobb veszedelembé került, de a hitetlenek által elfoglalt városban az Úristen különleges kegye folytán megmenekült kezeik közül. A leginkább valószínű, hogy Esztergom ostroma és elfoglalása alkalmával történetek mindez, 1543-ban, mivel a rend központi kolostora Esztergomban volt. Ezután sokfelé bolyongott olyan helyet keresve, ahol békés nyugalomban élhet. Végül elvetődött Ausztriába, Bécs nevezetes ágostonrendi kolostorába, ahol az ott megmaradt, igen kis számú testvér között tartózkodott rövid ideig. Tőlük tudta meg, hogy egész Ausztriában már csak ez az egyetlen konvent áll fenn, mert azokat az anyagi javak miatt világiak elfoglalták, sőt, ami még rosszabb és elkésérítőbb, ezt az egy megmaradtat is veszély fenyegeti. A fráterek

³² Uo. *Provinciali Hungariae. Has litteras misimus ad venerabilem fratrem Blasium, eiusdem provinciae provinciale; et concessimus ei dilationem capituli provincialis, quam petebat ob bella quae in ea erant, et quod litterae praesidentiae in suo robore permanerent. Breve autem apostolicum scripsimus haberi non posse sine magna expensa. Causam vero fratris Francisci Colossuariensis (sic!) reiecimus ad capitulum generale, ad quod ipsum hortati sumus ut veniret vel aliquem alium mitteret, cum quo de rebus provinciae, de brevi et fratre Francisco praedicto tractare possemus. Fratrem autem Sapyrum, quem remitti postulabat, scripsimus ipsum non nosse.*

³³ Dd. 22 Fol. 18r. *Tridenti, 7 Augusti 1546. Provinciis Rheni et Hungariae. Quod si venerabilis Provincialis nec venire nec aliquem mittere ob provinciae paupertatem, aut iacturam poterit, cognoverit tamen aliquid pro ea agendum, det litteras ad patres capituli quibus statum provinciae illis ponat ob oculos, suamque excusationem adducat et quod fieri vellet exponat.*

Uo Fol. 20r. *Tridenti, 8 Augusto 1546. Venerabiles quoque provinciales Hungariae, Bavariae et Terrae Sanctae litteris communibus hortati sumus, ut saltem unum mitterent, qui statum provinciarum suarum patribus exponeret, exemplo scilicet ut supra ad provinciale Franciae.*

itt őt arra kérték, vegye gondjába konventjüket, mely feladatot szüntelen kérésüknek engedve elfogadott, így megválasztották perjelnek, mely tisztséget a generális jóváhagyásával gyakorolhat. A magyar provincia ügyeinek kezelését vikáriusra bízta. Ugyanakkor szeretné a magyar provincia ügyeit kezelni, ezért a bécsi konventből egy ismeretlen személy által levelet küldött a generálisnak, emiatt nem tudja, hogy a levél megérkezett-e hozzá vagy sem. Arra kéri, levélben keresse meg régi szokáshoz híven e testvéreket, mert bár kevesen vannak, ez reményt és vigaszt nyújtana nekik. Számára sem lenne semmi más elfogadhatóbb és örvedetesebb, mint a generális levele.³⁴ Második levelében, mely 1546. október 20-án kelt, némi kiegészítéssel megismétli az előzőben írtakat, feltehetően azért, mert nem tudta, az megérkezett-e címzettjéhez. Eszerint a magyar rendtartományt úgyszólván elpusztította a török és a reformáció, a megmaradt három kolostorban élő 15 szerzetes nagyobb része sem legitim tagja a rendnek, illetve nem éri el a törvényes életkort.³⁵ A generális az 1546. szeptember 29-én a bécsi konventnek, valamint Újlaki provinciálisnak küldött levelében erősítette meg tisztségét, fenntartva a bajor rendtartomány bécsi kolostorában viselt perjeli tisztségét. Egyben biztatják, hogy személyesen vegyen részt a következő évben, Loretóban tartandó egyetemes káptalanon.³⁶

Újlaki János példája a jelek szerint mást is arra indított, hogy egy szomszédos provinciában viseljen perjeli tisztséget. A következő évben a brünni kolostorba költözött egy, a töröktől menekült János nevű testvér, és nem sokkal később engedélyt kért, hogy ott perjel lehessen. Kérését azonban Seripando generális elutasította, mert időközben a konvent már mást választott eljárójának. Hazaküldik a magyar provinciába, hogy ott segítsen megőrizni azt, ami kevés a szerzeteséletből megmaradt.³⁷

1548-ban késéssel ugyan, de tartományfőnököt választott a provincia, ismét Pécsi Balázs személyében. A rendfőnök a testvéreknek küldött levelében jóváhagyta kinevezését, utalva az elődjével, Újlaki Jánossal korábban meglevő ellentétükre. Mint tartományfőnök Krisztus „édes igáját” közvetítse a frátereknek, ugyanakkor a rendi statútumoknak megfelelően büntessen, javítson. Buzdította a kevésszámú megmaradt testvért, hogy a békét őrizzék meg egymás között és imádságaikban, a törvényes kort elért és alkalmas ifjakat pedig a rend itáliai stúdiumai látogatására ösztönözte. A provinciával való kapcsolattartás nehézségét fejezi ki, hogy nem tudta pontosan, kinek küldje levelét, hogy eljusson a címzettekhez. Mégis remélte, hogy „az oroszlán

³⁴ Kiadása: ADRIÁNYI 1975. 729.

³⁵ 'Adeo enim noster ordo est annihilatus in hoc Regno, quod non supersint ultra tria monasteria, quae adhuc starent sub nostra ditione, in eisdem admodum pauci fratres numerorum quindecim non excedent. Quorum maior pars non est nostri legitimi ordinis, nec attingit virilem etatem. Reliqui Conventus sunt vastati tum per Thurcas tum per impios luteranos.' Uo. 730.

³⁶ Dd 22. Fol 32v-33v. ... Verum cum multa sint quae pro salute provinciae Hungariae et Bavariae tractari oporteat, hortamur te ut ad capitulum generale in Italia, apud Sanctam Mariam de Laureto celebrandum venias, ut tecum et cum aliis partibus Religionis nostrae amantibus disponamus omnia, et ad bonam quantum fieri poterit formam quae supersunt in Bavaria loca redigamus...

³⁷ Dd 22. fol. 106v. Romae, 6 Iulii 1547. Conventui Brunensi... Scripsimus etiam ad fratrem Ioannem Hungarum qui, invadentibus et saevientibus Turcis, provincialis a sua provincia exsulabat, in conventuque Brunensi priorem agere cupiebat; quem hortati sumus ut patienter ferret adversa omnia; et quod petierat de monasterio Brunensi negavimus, quod alium in priorem iam elegerat. Monuimus demum ut in provinciam suam rediret et quidquid reliquiarum Religionis superesset, studio et labore conservaret. Ad quod pium opus perficiendum omnem nostram operam solliciti sumus.

és a sárkány szájától megvédvé” Isten segítségével el tudja látni az új provinciális tisztségét.³⁸ Egy év múlva a rendfőnök úgy döntött, Újlaki János perjeli tisztségének lejártával térjen haza a magyar rendtartományba. Ennek megfelelően vált levelet, fölmentve Balázs provinciálist a késedelmes levélírástól és a béke és együttműködés érdekében ajánlja a rövidesen hazatérő elődöt. Újlakinak küldött levelében, mely hazatéréséről rendelkezik, türelemre inti, mivel ismét betölteni szándékozik a tartományfőnöki tisztséget, de amíg az be van töltve, várja ki az előírt három esztendő újból esetleges megválasztásáig.³⁹

Két évvel később Christophoro da Padova, az új generális küld levelet a provinciának, mely „csak romjait mutatja az egykori önmagának”. Vikáriussá nevezi ki Újlaki Jánost. Feladatául adja, hogy békítse meg az egymással vizályt kezdett egri és váradi kolostor perjelét. Ezután Gyulafehérvári, más néven Sárközi Balázs ügyét intézze el. Őt azzal vádolják, hogy magához vette a provincia javait, a tartomány pecsétjét. Előírászerűen három ízben szólítsa fel, adja vissza ezeket, ha nem teszi, közösítse ki és – ha szükséges – világi karhatalom bevonásával akár börtönözze be. Emellett problémát jelentett, hogy a rendtartomány egyes szerzetesei a bajor provinciába távoztak. Újlaki feladatul kapta, hogy hozza haza őket. Legyen gondos

³⁸ Dd. 22. Fol. 162v-163v. *Bononiae, 12 Aprilis 1548. Patribus provinciae Hungariae. Etsi nimis sero, accepimus tandem vestras litteras quibus electionem venerabilis patris Blassi(!) nobis significatis et confirmationem — sanctorum patrum vestigiis inhaerentes — postulatis. Nos certe, etsi cum nullas a vobis per tot annos litteras acciperemus valde mirabamur, tam repente vos a vestris antiquis moribus discessisse et oboedientiae votum, in quo servando semper vestra provincia egregiam operam navavit, sprevisse; attamen, cum culpa haec omnis in fratrem Ioannem vestris litteris retorqueatur, non potuimus non gaudere in Domino et Altissimo gratias agere; minus enim malum est si peccavit unus, quam si vos omnes deliquissetis. Primum ergo laudamus vestram prudentiam quod, decepti ab uno, ad alium diligendum animum appuleritis ac vestram electionem praesentium tenore nostrique officii auctoritate confirmamus. In nomine Patris etc. Dantes sibi, quoniam ita requirunt perniciosa haec tempora, longe maiore auctoritatem quam priores vestri provinciales habere ex legibus consueverint. Voluimus enim ut ad regendos vos et retinendos animos vestros sub suavi religionis iugo, atque ad puniendos errantes et coercendos praesertim eos qui in crimen haeresis laberentur, vicarii nostri generalis potestatem habeat, quam sibi praesentium tenore damus, ut quod attinet ad bene vos gubernandos, puniendos malos, recipiendosque eos qui respiciunt omni nostra uti possit facultate, quam ut rite et iuxta statuta Ordinis exerceat hortamur.*

Quod autem unicum rebus vestris afflictis superesse remedium videmus illud est, ut pauci cum sitis, pacem et mutuum benevolentiam conservetis, vigilantes in orationibus et Domini misericordiam implorantes, de cuius benignitate numquam desperandum est. Praeterea si quis esset inter vos adolescens idoneus ad bonarum artium studia, optimum esset, ut maiores vestri fecere, in Italiam cum ad capessendum ingenii cultum mittere. Nam, nostris et moribus et litteris ornatus ad vos regressus, sustinere vestrae provinciae reliquias atque augere etiam posset.

Quod autem poscitis de litteris commendaticis, cum Romae, Deo dante erimus, omni cum diligentia curabimus; sed vos date operam ut Romae habeamus cui ad vos litteras dare possimus, a quo diligenter mittantur. Nescimus enim quo mittere debeamus et de istis quas nunc scribimus, veremur an ad vos sint perventurae. Cum de mittendis litteris nos docueritis, scribemus ad vos uberius atque instruemus plenius, numquam defuturi quin quae ad salutem vestram faciunt diligenter procuremus, cuius rei sumus debitores. Vestrum ergo erit a nobis auxilia postulare opportuna, nostrum autem omnibus conari viribus ut nihil vobis desit quod per nos possit subministrari, ad retinenda ea quae in ista regione ab ore leonis et draconis divino beneficio salva adhuc perseverant.

³⁹ Dd. 23. fol. 80v-81 Romae, 18 Maii 1549. *Provinciali Hungariae. Venerabilem fratrem Blasium provincialem Hungariae castigavimus, quod tardius ad nos scripsisset, quasi res illius provinciae nulla provisione aut consilio nostro egerent; et monuimus ut saepe ad nos scriberet quo in statu res essent, de quibus nihil nisi ruinam, cum turcarum tum haereticorum causa audieramus; fratremque Ioannem, eius praedecessorem, quem virum frugem a nonnullis fide dignis esse intellexeramus, illi plurimum commendavimus.*

Dd. 23. fol. 114. Romae, 31 Iulii 1549. Fratri Ioanni Wilaky Hungaro. Cum abeset a provincia Pannoniae degeresque Viennae, fratres qui remanserant constituerunt provincialem venerabilem Blasium nosque ipsum, ut par erat, confirmavimus; cui et te, in patriam redeuntem, commendavimus. Propterea non videmus qua ratione adducaris, ut fieri posse existimes quod petis, scilicet ut tu eo fungaris officio, cum ille magistratu non sit adhuc abdicandus. Exspecta igitur ut triennium suum agat, interea sic honeste ac modeste vivas, ut ob tuos mores probatos et modestam vitam fratribus et nobis gratus sis.

pásztora nyájának, figyelemmel arra, hogy „egyszer az Úristennek számot kell adnia a rá bízott juhokról”.⁴⁰

Az erdélyi kolostorok közül Dés rendháza 1553 után néptelenedett el, kolostorát átvette a város. Kolozsvári Ferenc fráter, mint a rend tordai és dési kolostorának vikáriusa 1553. március 29-én még bizonyos javait értékesített, annak érdekében, hogy szerzetük és kolostoruk teljesen ne pusztuljon el, a kolostor javaiból eladja annak kőházát és a korábbi sütőházat, valamint két másik birtokot.⁴¹

A rendtartományra vonatkozó utolsó jegyzőkönyv bejegyzések 1554-ből maradtak ránk. Áprilisban Christophoro generális egy hosszú levélben fordult Oláh Miklós esztergomi érsekhez a magyar ágostonrendi provincia érdekében. Ezt a magyar ágostonosok történetére nézve kiemelt jelentőségű dokumentum szövege nem maradt ránk.⁴² A levél megírásának konkrét okát egy a provinciának aznap küldött másik dokumentumból ismerjük, tudniillik hogy Újlaki provinciális elhunyt. Utódja megválasztása a jelek szerint nehézségekbe ütközött, ezért a generális arra buzdítja a rendtagokat, üljenek össze és a Mindenható Isten segítségül hívása után válasszanak egy személyt, aki a feladatra alkalmas lehet. Akit megválasztanak, azt a generális

⁴⁰ Dd. 24. fol. 21-21v. *Ad provinciam Ungariae. Ad provinciam Hungariae has literas scripsimus: Comitia nostra generalia Bononiae celebravimus absente reverendo patre magistro Hieronymo Seripando Neapolitano, cuius prudentia et diligentia universa nostra religio non parum commodi et incrementi suscepit. Ipse enim, cum superiore anno in gravem morbum incidisset, neque ad hoc usque tempus levare aut liberari posset, seipsum non absque maximo omnium patrum dolore magistratu se abdicavit nullaque ratione (quemadmodum et nunciis et literis indicavit) denuo eligi et confirmari voluit.*

Quofactum est, ut coacto universo patrum senatu nobis hoc munus iam arduum demandatum sit, qui humeros nostros tanto oneri impares iudicamus. Rogabitur igitur clementissimum patrem et Dominum Jesum Christum, ut praefato reverendo praecessori nostro priorem valetudinem reddat, nobis vero praebeat prudentiam et sapientiam ad ea illa, quae nos spectant peragenda. Quod ad vos attinet, quantum vicem vestram doleamus Deus novit, quem iugiter deprecamur, ut dicat angelo percutienti: ‚cesset iam manus tua‘, ut saltem reliquiae istius olim amplissimae provinciae salvae fiant. Et ne res vestrae nostra negligentia perire penitus videantur, remedium hoc unum excogitavimus, scilicet ut vicarium unum, qui vobis nostro nomine et auctoritate praesit, instituamus. Praesentium itaque litterarum tenore, nostrique officii auctoritate instituimus, facimus et factum declaramus vicarium nostrum in ista provincia venerabilem fratrem Ioannem de Zerem Vilah(!), priorem de conventus Wihel(!), cum omni auctoritate, quae vicariis generalibus exhiberi consuevit, volentes ad praecipientes in meritum sanctae obedientiae, ut ei plenam obedientiam exhibeatis neque ulla et ratione resistatis. Et hoc In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen.

Quoniam vero intelleximus nonnullas esse inter venerabiles priores Agriensem et Varadiensem differentias aut controversias cupimus eas per praedictum vicarium nostrum dirimi. Iccirco(!) praecipimus, ut ipse eas dirimat et ad concordiam illos revocet. Volumus deinde, ut cogat fratrem Blasium de Alba Iulia, alias de Sarques(!), ad restituenda bona ordinis, quae habet et occupat, sigilla quoque provinciae, quae vi retinet. Quod si praefatus frater Blasius restituere praedicta noluerit, eum nostra auctoritate trina monitione praemissa excommunicet atque obstinatum in carceres invocato (si opus fuerit) auxilio brachii saecularis intrudat non extrahendum, donec ad nummum omnia reddiderit.

Monemus vero praedictum vicarium nostrum, ut fratres, qui sunt in Bavaria, in patriam revocet ad eosque illos, qui sunt in provincia, custodiendos et conservandos omnem diligentiam suam apponat atque cogitet sese Domino Deo exactissimam ovium sibi creditarum rationem redditum. Valet.

⁴¹ JAKÓ 1990. 749. Nr. 5190.

⁴² Dd. 25. fol. 184v. *Romae, 14 Aprilis 1554 Reverendissimo domino Nicolao Archiepiscopo Strigoniae. Longioribus literis commendavimus conventus nostros in regno Ungariae positos illustrissimo domino Nicolao Olao(!) archiepiscopo Strigoniae et regiae maiestatis in regno Ungariae cancellario.*

meg fogja erősíteni.⁴³ Ez a magyar rendtartományra vonatkozó utolsó ránk maradt bejegyzés a regisztrumkönyvekben.

Az utolsóként még fennálló házakat, Eger kolostorát legkésőbb az 1552-es török támadáskor, Nagyváradot feltehetően 1554-ben hagyták el. Ezzel a nagymúltú rendtartomány kolostorai mind elenyésztek. Ágostonrendi provincia legközelebb 1646-tól létesült régióinkban, mint a rend Osztrák-Magyar rendtartománya.

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunkban áttekintettük a harmadik legjelentősebb kolduló szerzetesrend, az ágostonos remeterend magyar tartománya megszűnésének 16. század közepéig tartó folyamatát, mely a két nagyobb, több kolostort és népesebb provinciát magáénak tudó ferencesekhez és domonkosokhoz képest hosszabb idő alatt és több fázisban történt. Már a 14. század végéig tartó virágzás után, a rendi obszervancia meg-megújuló törekvéseiig jónéhány kolostor elnéptelenedett. Bár a 15. század végén a ferences és domonkos rendhez hasonlóan az ágostonosok is elértek sikereket és átvettek vagy létrehoztak tartósan működő új közösségeket, a század végére csak az összes alapításuk közel felében maradt meg a szerzetesi élet és létszámban is jelentősen megfogyatkoztak. A nyugat-dunántúli kolostorok egy része már az oszmán hódítás előtt megszűnt, bár ekkor átköltözés, más rendekkel történt csere révén más helyeken tovább működhetek közösségek. A reformáció első magyarországi hatásaként a még működő szepességi rendházak, az ország közepét sújtó török hódítások következtében pedig a *medium Regni* jelentősebb és népesebb házaiból menekültek el a fráterek. Az 1520-as évek végétől a német és más ágostonos provinciák sorsához hasonlóan viszonylag sokan hagyták el a rendet, a provincia működése mégsem omlott össze. Az 1530-as években a pécsi, egri és erdélyi kerület több kolostora vette át a rendtartomány igazgatásának helyét.⁴⁴ A bomlás folyamata azonban a többi koldulórendhez képest is felgyorsult, sokhelyütt a birtokosok, városok döntötték el viszonylag gyorsan a szerzetesközösségek felszámolását. 1546-ra a magyar provincia már csak „árnyéka volt önmagának”, 3 kolostorban alig 15 fráter maradt meg. Mint azt a szomszédos bajor provincia alsó-ausztriai, stájer vagy morvaországi districtusánál láthatjuk, akár egy-két rendház is át tudta menteni e válságos évtizedekben a szerzeteséletet, a század utolsó harmadától-végétől kezdődő újjáéledéshez. Nálunk azonban mind az oszmán hódítás, mind a protestantizmus mindent elsöprő térhódítása a 16. század közepén elsodorta a rendi utánpótlás és patrónus nélkül maradt, a rendi központtól szinte teljesen elvágott provinciát. A rendtartományt a következő egyetemes káptalanon még megbízott itáliai előjárók képviselték, de 1556 után már egyáltalán nem szerepel az egyetemes gyűlések rendtartományai sorában. A provincia irattára elpusztult, kisebb töredékei

⁴³ Uo. Fol. 185r. *Romae, 14 Aprilis 1554 Provinciae Ungariae. Audita morte venerabilis provincialis Ungariae provinciae eaque adeo variis tribulationum fluctibus agitur, ut vix unquam graviora passa fuerit, gravate primum id nos accepisse ostendimus, inde ut venerabili provinciali vita functo iuxta morem digna persolverent, monuimus, longioribus insuper atque hortatoriis literis eos ad patienter ferendum et inconcusso intrepidoque animo perseverandum excitavimus ad dentes Deum potentissimum prope esse omnibus invocantibus illum, nec sibi defuturum. Quia insuper nos fratrum illius provinciae naturam et mores ignorabamus, ideo ordinavimus, ut convenirent, quot possent, fratres et virum probum, quem opportuniorem iudicaret, in provincialem eligerent, illi obedirent et nos electum confirmabamus.*

⁴⁴ Erdély kiemelt szerepét a szerzetesrendek Mohács utáni évtizedeiben a kutatás már eddig is vizsgálta. Láthatjuk, hogy a 15. század második felétől itt is meg többszöröződött a ferences és domonkosrendi alapítások száma, melyek a 16. század derekáig fenn is maradtak. F. ROMHÁNYI 2020. 1–14.

szétszóródtak. A kolostorok javaikat oly mértékig elvesztették, hogy helyük emléke is elenyészett vagy más szerzetesrend vagy világi birtokos kapta meg. A 17. században létrejövő osztrák magyar rendtartomány budai és pécsi rendházai ezért szinte semmit nem tudtak számba venni és visszaszerezni egy évszázaddal korábbi javaikból, kolostoruk maradványaiból. A városok új helyein építettek fel új rendházat és közösséget.⁴⁵

FELHASZNÁLT IRODALOM

AA *Analecta Augustiniana*. Roma, 1905-

ADRIÁNYI GÁBOR (1975): Die Augustiner-Eremiten in Ungarn. In *Scientia Augustiniana. Studien über Augustinus, den Augustinismus und den Augustinerorden. Festschrift P. Dr. Theol. Dr. phil. Adolar Zumkeller OSA zum 60. Geburtstag*. Hrsg. von Mayer, C. P. - Eckermann, W. Würzburg. 719–732.

AGA Dd Archivio Generale Agostiniano. Roma. I. Archivio della Curia Generalizia. Serie Dd. 'Registri dei PP. Reverendissimi Generali. 1357-1891. (Cf. <http://oseegenius.patristicum.org/iparc/children?uri=417>)

DOBRONIC, LELJA (1987): Augustinci u srednjovjekovnoj Slavoniji i Hrvatskoj. *Croatia Christiana Periodica* vol. 11. 1–25.

ERDÉLYI GABRIELLA (2005): *Egy kolostorper története. Hatalom, vallás és mindennapok a középkor és az újkor hajnalán*. Budapest. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 38.

ETE I-V. *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. Szerk. Bunyitay Vincze et al. I-V. 1520–1554. Budapest, 1902–1912.

FALLENBÜCHL FERENC (1943): *Az ágostonrendiek Magyarországon*. Budapest, Stephaneum Nyomda.

FEDELES TAMÁS – SARBAK GÁBOR – SÜMEGI JÓZSEF (szerk.) (2009): *A Pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai 1543-ig*. Pécs.

F. ROMHÁNYI BEATRIX – LASZLOVSKY JÓZSEF – SZAKÁCS BÉLA ZSOLT (szerk.) (2008): *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Budapest. (CD ROM)

F. ROMHÁNYI BEATRIX (2015): *Kolostorhálózat – településhálózat – népesség. A középkori Magyar Királyság demográfiai helyzetének változásaihoz. Történelmi Szemle 57. évf. 1. sz. 1–49.*

F. ROMHÁNYI BEATRIX (2017): *A középkori Magyar Királyság kolostorhálózatának sorsa az újkor hajnalán. A bencések és a ciszterciek példája*. In VARGA – VÉRTESI 2017. 253–270.

F. ROMHÁNYI BEATRIX (2018): *Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek. Koldulórendi gazdálkodás a későközépkori Magyarországon*. Budapest, Martin Opitz Kiadó..

F. ROMHÁNYI BEATRIX (2020): *Sajátos kérdések egy sajátos régióban. Erdély középkori kolostorhálózatának változásai. Erdélyi Múzeum 82. kötet. 1. sz. 1–14.*

⁴⁵ Lásd Brünn vagy Fiume kolostorának szerepét, melyek átvészelték a 16. század viharait. KUNZELMANN 1975.; Az osztrák-magyar rendtartományhoz, FALLENBÜCHL 1943. 60–218., GAVIGAN 1975–1977.

- GAVIGAN, JOHANNES (1975–1977): *The Austro-Hungarian Province of the Augustinian Friars 1646–1820*. I–III. Roma.
- HERVAY FERENC (1984): A magyarországi kolostorok pusztulása a 16. század közepén és a reformáció. In Fabinyi Tibor (szerk.): *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből. Luther Márton születésének 500 évfordulójára*. Budapest, 1984. 183–194.
- IMPLÓM LAJOS (2017): *Adatok a Szent Domonkos-rend magyarországi rendtartományának történetéhez*. A rendtartomány alapításától 1526-ig. A kéziratot kiadás alá rendezte: Drimmer László, Zágórhídi Czigány Balázs. Vasvár.
- JAKÓ ZSIGMOND (1990): *A Kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*. II. Budapest.
- KUNZELMANN, ADALBERO (1975): *Geschichte der deutschen Augustiner-Eremiten. Sechster Teil. Die bayerische Provinz vom Beginn der Neuzeit bis zur Säkularisation*. Würzburg.
- MÁLYUSZ ELEMÉR (1943): Az ágostonrend a középkori Magyarországon. *Egyháztörténet* 1. 427–440.
- MOLNÁR ANTAL (2022a): *Die Franziskaner-Observanten in Ungarn im Schatten der oschmanischen Eroberung und der Reformation: Die Lehren aus der Formelbüchern*. In Molnár 2022b. 121–184.
- MOLNÁR ANTAL (2022b): *Die Formelsammlungen der Franziskaner-Observanten in Ungarn (ca. 1451–1554)*. Roma. (Analecta Franciscana XIX. Nova series. Documenta et studia 7.)
- ROSA, MARIO (1960): Agostino da Treviso. *Dizionario Biografico degli Italiani*. 1.
- SCHIER, XYSTUS (1788): *Memoria Provinciae Hungaricae Augustiniana, adservata in schedis P. Xysti Schier, eremitae augustiniani*. Graz.
- SIPTÁR DÁNIEL (2017a): *Szerzetesség a 16. századi Magyarországon*. In Varga – Vértesi 2017. 233–251.
- SIPTÁR DÁNIEL (2017b): Magyarországi domonkosok a XVI. században. In Barna Gábor – Zágórhídi Czigány Balázs (szerk.): *A 800 éves domonkos rend Magyarországon. A középkori provincia felbomlásától a közelmúltig*. Budapest – Vasvár. 13–24.
- SROKA, STANISLAW A. (2012): *Ágostonrendi kolostor a középkori Bártfán. Történelmi Szemle* 54. évf 3. sz. 411–420.
- SROKA, STANISLAW A. (2016): *A középkori Bártfa és kapcsolatai Kis-Lengyelországgal*. Budapest, 2016.
- SZAKÁLY FERENC (1986): *Vesztőhely az út porában. Gritti Magyarországon 1529-1534*. Budapest.
- VARGA SZABOLCS – VÉRTESI LÁZÁR (szerk.) (2017): *Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században*. Pécs.
- WYSOKINSKY, IRENEUSZ OP (2007): *A középkori magyar domonkos rendtartomány felbomlása*. In Illés Pál Attila – Zágórhídi Czigány Balázs (szerk.): *A domonkos rend Magyarországon*. Piliscsaba – Budapest – Vasvár. 77–88.